

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

YIL: 2023
CİLT: 8
SAYI: 1

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 02.05.2023

Kabul Tarihi: 17.06.2023

Yayınlanma Tarihi: 21.06.2023

ARTICLE INFO

Submitted date: 02.05.2023

Accepted date: 17.06.2023

Published date: 21.06.2023

e-ISSN 2547-9865

İran İslam Devrimi ve Dinsel Popülizm

Islamic Revolution of Iran and Religious Populism

Arş. Gör. Mehmet YILDIRIM
Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Genel Gazetecilik ABD,
mhmt.yildirim@ankara.edu.tr,
0009-0001-1043-254X

Öz

25 Haziran 2005 gecesi İran televizyonları son dakika haberi olarak İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin galibinin, muhafazakârların adayı Mahmud Ahmedinejad olduğunu duyurdu. Sabah erken saatlerde Tahran Halk Pazarı'ndan alınmış gibi görünen kıyafetleri ile ekran karşısına geçen İran İslam Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanı, kendisini izleyenlerde aslında yıllar sonra da olsa İslam Devrimi'nin önemli bir vaadini yerine getirdiğine yönelik bir izlenim yaratıyordu: Devrim, zenginlere karşı yoksulların, bir avuç seçkin yerine sıradan halkın, en genelde ise zalimlere karşı mazlumların kolektif iradesinin temsilcisi olacaktı. Son derece mütevazı kıyafetleri ve yaşam tarzı ile ön plana çıkıp bir süre sonra İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini, 11 Eylül saldırılarının tiyatro, Yahudi Soykırımının ise efsane olduğunu söyleyecek olan bu adamın söylemleri, dünya kamuoyunda geniş yankı buldu ve "fundamentalist" ya da "marjinal" söylemler olarak tanımlandı. Bu tanımlamalar onun, Humeyni'nin cübbesinin altından çıktığı gerçeğini ve devrimin siyasal söylemi ile olan güçlü bağı örtüyordu. Devrim patlak verdiği sırada ateşli bir üniversite öğrencisi olan ve Humeyni'nin siyasal söylemlerinden oldukça etkilenen Ahmedinejad'ın İran İslam Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanı olarak, Humeyni'den ve devrimden aldığı bir miras önceki Cumhurbaşkanları Muhammed Hatemi ve Haşimi Rafsancani ile kıyaslandığında çok daha barizdi: Şii İslam üzerinde yükselen dinsel popülizm. Bu çalışmada Laclau'nun popülizm yorumları çerçevesinde Ahmedinejad'a İslam Devrimi'nin lideri Humeyni ve devrimin kurucu kadrosundan miras olarak dinsel bir popülizmin kaldığı temellendirilecek ve bu mirası "dinsel popülizm" yerine "marjinal söylemler" ya da "fundamentalizm" olarak tanımlamanın niçin zihin bulandırıcı olduğu sorusuna yanıt vermeye çalışılacak ayrıca Türk basınında İran İslam Devrimi'nin nasıl algılandığı, devrimin hangi yönlerine vurgu yapıldığı, haber ve yorumlarda devrimin nasıl yansıtıldığı gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran; İslam Devrimi; popülizm; Humeyni; Laclau; Basın.

Abstract

On the night of June 25, 2005, Iranian televisions announced as breaking news that the winner of the Presidential elections was Mahmud Ahmadinejad, the candidate of the conservatives. The sixth President of Iran, who appeared before on the screen with his clothes that appeared to have been taken from the Tehran Public Market in the early hours of the morning, was actually creating the impression that he had fulfilled an important promise of the Islamic Revolution, even years later: The revolution was to be the representative of the collective will of the poor against the rich, of the common people instead of a handful of elites, and most generally of the oppressed against the oppressors. The statements of this modest man who will come to the fore with his extremely modest clothes and lifestyle and will say that Israel should be wiped off the map after a while, that the September 11 attacks are theater and the Holocaust is a myth, Ahmadinejad, who was an ardent university student when the revolution broke out and was greatly influenced by Khomeini's political discourse. His legacy from Khomeini and the revolution was much more obvious when compared to previous Presidents Mohammed Khatami and Hashemi Rafsanjani: Religious populism rising over Shia Islam. It had a wide repercussion in the world public opinion and was defined as "fundamentalist" or "marginal" discourses. These descriptions obscured the fact that he emerged from under Khomeini's robes and his strong connection with the political discourse of the revolution. In this study, it will be shown that a religious populism rising on Shiism inherited Ahmadinejad from the leader of the Islamic revolution, Khomeini and the founding staff of the revolution and why it is confusing to define this legacy as "marginal discourses" or "fundamentalism" instead of "religious populism" will be tried to be answered.

Keywords: Iran; Islamic Revolution; populism; Humeyni; Laclau; Press.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Giriş

Fransız düşünür Michel Foucault, 1978’de İran’da şah yönetimine karşı başlatılan gösterileri doğrudan gözlemlemek üzere İtalyan gazetesi *Corriere Della Sera*’yı temsilen İran’a gitmiş, isyan ve devrimsel süreci gözlemleyip bir dizi makale yayınlamıştır. Kitlelerin şahın ordusuyla ilk defa karşı karşıya geldiği ve çok sayıda kişinin öldüğü Kara Cuma’dan (8 Eylül) sonra İran’a varan Foucault, ölüme korkusuzca meydan okuyan kalabalıkların maneviyatından epey etkilenmiştir. Foucault’un devrimde gördüğü şey kendi felsefi perspektifi içerisinde değerlendirildiğinde diğer batılı düşünürlerin aksine dinsel bir fanatizm ya da gerici bir ayaklanma değil, sokağa çıkmış kitleler ile bu kitlelerin arzuları ve onları yönlendirenler arasında kurulmuş olan farklı türden bir iktidar-direnış ilişkisidir ve bunu yeni bir öznellik türünün tarihe dâhil oluşu olarak değerlendirmiştir (Işık, 2017, s. 45). Devrim başarılı olup statükosunu kurduktan sonra farklı bir yöne evrilmiş olmasına rağmen Foucault’un bu gözlemleri ve “kitlelerin maneviyatı” olarak tanımladığı şey bugün halen tarihsel değerini korumaktadır. Foucault’yu özne, söylem ve iktidar üzerine bir kez daha tevekküle sevk eden tarihsel bir olay olarak İran İslam Devrimi, itaatkâr kalabalıkların ölüme meydan okuyacak kadar devrimci bir özneye dönüşmesi sürecini içerisinde barındırır. Foucault’ya göre söylem ve özne iktidar ilişkileri içerisinde kurulmaktadır (Foucault, 2000, s. 165). Dinsel söylemde üretilen özne edilgen bir öznedir. Ancak bu edilgenlik mutlak bir hareketsizlik yahut felç hali değildir. Tersine belli amaçlara yönelmiş etkin ve mücadelecî bir öznedir. Şaha karşı yıllarca birikmiş olan öfkenin, bir süre sonra öfkenin ve direnişin kolektif temsilcisi haline gelecek olan Humeyni tarafından devrime doğru yönlendirilmesi, sanılanın aksine “fundamentalist” bir politika ve söylemin değil, oldukça esnek bir politika ve popülist bir söylemin başarısıdır. Humeyni tarafından yürütülen siyaseti bu çalışmanın aksine “siyasi radikalizm” ve “dini ve dogmatik radikalizm” olarak tanımlayan Moazami (2018, s. 215, 219) bile devrimde popülizmin gücünü reddetmez. Moazami çalışması boyunca Humeyni’nin radikal olarak tanımladığı siyasi yaklaşımlarını serimledikten sonra çalışmasının *Sonuç* bölümünde İran İslam Devrimi ve pöpülizm ilişkisine dair çarpıcı bir yorumda bulunur. Moazami’ye göre (2018, s. 288) İran’daki siyasi ve toplumsal hareketlerin gelişimi Avrupa deneyimi ile karşılaştırıldığında dört unsur öne çıkmaktadır. Bu dört unsurdan biri de çeşitli çıkarların siyasi temsilinin olmayışı nedeniyle çatışan grupların ayrışması ve bunların birleşimi için popilist bir stratejinin izlenmiş olmasıdır.

Tarihsel koşulların yanında çok farklı taleplerle şaha karşı öfke duyan muhalefeti, Şah Muhammed Rıza Pehlevî ile Yezit arasında kurduğu özdeşlik ve özgür, eşit, adil bir toplum vaadi ile bir “eşdeğerlik zinciri” içerisinde bir araya getiren Humeyni, dinsel olanı Laclau tarafından politik bir mantık olarak tanımlanan (Laclau, 2013, s. 136) popülizme eklemeyerek kitleler üzerinde dinamik bir etki yaratmayı başarmıştır. Popülizmin, zaman ve mekân kavramlarını tanımadığı, gezinen bir hayalet gibi hemen her yerde kendine hareket alanı

bulabildiği (Zuquete s.600) düşünüldüğünde durum ortadadır: Tarih 1979'u gösterdiğinde hayalet İran'da ortaya çıkmıştır. Fassin'in de dediği gibi hangi taraftan gelirse gelsin popülist retorik, aynı şekilde sağ ve sol arasındaki yarılmayı yok etme ya da en azından asgari düzeye indirgeme eğilimindedir (Fassin, 2018, s. 8). Humeyni'nin söylemleri, sol jargondan alınan kavram ve sloganların Şii-İslam'ın söylemsel çerçevesine yerleştirildiği bir ekleme denemesi olarak, din ile popülizmin nasıl içe içe geçebileceğine dair tarihsel bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

1.Humeyni: Fundamentalist mi Popülist mi?

Çin ve Meksika devrimleri, Avrupa dışında meydana gelmiş devrimler olmalarıyla araştırmacıların büyük ilgisini çekmiştir. Karşılaştırmalı devrim tarihi çalışmaları çoğunlukla Avrupa dışında meydana gelmiş devrimlere, sömürgecilik sonrası ile ilişkisi bağlamında odaklanmış, hâlbuki İran gibi bağımsız devletlerdeki devrimler, Avrupa dışında meydana gelmiş olan devrimleri salt sömürgecilik ile olan ilişkisi çerçevesinde ele almanın doğru bir yaklaşım olmadığını ortaya koymuştur (Goodwin & Theda , 1989, s. 489). İran İslam Devrimi bazı özellikleriyle büyük devrimlere yaklaşırken bazı özellikleriyle de büyük devrimlerden uzaklaşır. Tarihte ön plana çıkan büyük devrimlerin, modernleşme ve ilerleme ile olan ilişkisi sorunsuzken, İran Devrimi, İslâm peygamberi ve Hz. Ali gibi Müslümanlar için kutsal şahsiyetlerin dönemine vurgu yaparak İslam dininin yüzlerce yıl önce yaşanmış bir tarihsel dönemini idealleştirerek geçmiş geleceğe için yeniden kurgulamıştır. İslam peygamberi Hz. Muhammed, dördüncü halife Hz. Ali ve Şii imamlarının öğretilerine dayanan otantiklik iddiası yanında, devrim sonrası otoritesini kuran yeni rejim son derece modern ve İslâm'da yeri olmayan unsurları da barındırmaktadır. Üçüncü Dünya devrimleriyle karşılaştırıldığında, İran İslam Devrimi uzun zamana yayılmış silahlı bir mücadeleden yoksundur ve devrimci kadrolar kentli niteliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu özellikleriyle İran İslam Devrimi Üçüncü Dünya devrimlerinden ayrılır. Charles Tilly (Tilly, 1978, s. 7)'e göre kolektif eylemin birbiriyle ilişki içinde bulunan beş bileşeni bulunmaktadır: Çıkar, örgütlenme, seferberlik, fırsat ve kolektif eylemin kendisi. Tilly'nin bu düşüncesinden hareketle Skocpol (Skocpol, 1982, s. 266) da, bir politik eylemin sonuç alabilmesi için devrimde yer alan kitlelerin kolektif örgütlenme ile bunu destekleyecek kaynakların bulunması gerektiğini savunmuştur. Hâlbuki İran Devrimi'nin önemli bir özelliği Kartal'ın (Kartal, 2016, s. 162) da vurgulamış olduğu gibi örgütsüzlüğü ve kendiliğindenliğidir. Ayrıca İran Devrimi öncesine kadar Skocpol'ün iddiası, devrimlerin kitlesel toplumsal hareketlerle yapılmadığı fakat farklı konumlanmış ve farklı motivasyonları olan grupların kesişmesiyle meydana geldiğidir. Fakat Skocpol İran Devrimi'nin açıkça eski rejimi yıkmayı amaçlayan kitlesel toplumsal hareketler tarafından yapıldığını belirtmiştir (Skocpol, 1982, s. 267).

İran Devrimi'nin en önemli özelliği dinsel niteliğidir. Devrim modern çağda teokratik bir rejimin inşa edilmesiyle neticelenmiştir. Din, devrimin özgül boyutudur ancak ilginç bir biçimde modern unsurlar da devrime eklemlenmiştir. Halliday (Halliday, 1992, s. 17-18) İran Devrimi'nin modernliği ile ilgili olarak dört unsura vurgu yapmaktadır: Devrim hızlı bir kapitalist gelişme süreci içinde, bu dönüşümden çıkarları olanlar tarafından yapılmıştır. 1979 İran'ı, 1917 Rusya'sı veya 1949 Çin'inden çok daha gelişmiş bir topluma sahiptir, İran Devrimi'ne katılanlar kırsal kökenli olsalar bile kentlerde yaşayan insanlardır. Çin, Vietnam ve Küba devrimlerinin aksine, devrim kentsel bir olaydır. Devrimde silahlı çatışmalar değil gelişmiş ülkelerdekine benzer şekilde siyasal gösteriler ön plana çıkmıştır. Çin, Vietnam, Cezayir, Küba, Angola, Mozambik, Nikaragua'da görülen uzun süreli silahlı çatışma ve kırsal alanda örgütlenen gerilla savaşları mevcut değildir (Kartal, 2016, s. 163). Şah rejiminin yıkılması ile dış desteğin ortadan kalkması arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu nitelikleriyle modern bir devrim özelliği gösteriyorken, diğer yandan modern devrimlerin "maddi ilerleme", "milliyetçilik", "tarihi meşruiyet" ve "demokratik egemenlik" gibi temel kavramlarını reddetmesiyle (Halliday, 1992: 14) de İran Devrimi'ni kendisine özgü olarak görülebilir. Devrimin ayırt edici bir diğer özelliği ise devrimin lideri olan Humeyni'nin karakteristik özellikleriyle ilişkilidir¹.

Abrahamian, (2002, s. 21-24) devrimin siyasal söylemini ve politikalarını analiz ettiği çalışmasında Humeyni'yi fundamentalist olarak tanımlamanın sadece zihin bulandırıcı değil aynı zamanda yanıltıcı ve yanlış da olduğunu söyler. Ona göre sekiz ayrı noktada Humeyni'yi fundamentalist olarak tanımlamak yanlıştır; Birincisi, fundamentalist kutsal kitabın insan hatasından azade olduğu anlamına geliyorsa, bu durumda bütün Müslümanların öyle tanımlanması gerekir, zira kutsal kitabın Tanrı kelamı olarak hatadan münezzehe olduğuna bütün Müslümanlar inanmaktadır. İkincisi, fundamentalizm, inananların kutsal kitabı yorumlayıcı araçlar olmadan doğrudan ulaşarak anlayabileceğini savunmayı işaret ediyorsa bu durumda, ancak birkaç din adamı bu kapsama girecektir ve Humeyni onlardan biri değildir. Üçüncüsü, fundamentalizm, İslam'ın altın çağı olan ilk dönemini ilham almaksa tüm Müslümanlar bu tanıma girmektedir. Dördüncüsü, fundamentalizm çağdaş ulus devlet anlayışının reddi demekse Humeyni bu tanım içine girmemektedir. Humeyni konuşmalarında sıklıkla "ümmete" işaret etmiş olsa da, bölgesel sınırlara sahip ulus devletle herhangi bir derdi yoktur. Beşincisi, fundamentalizm, temel dini metinlerdeki kanun ve müesseselerin kesin olarak uygulanması demekse Humeyni fundamentalist değildir. Hiçbir İslami öz kaynak "parlamento", "başkan", "başbakan" gibi kurum ve makamlara işaret etmemektedir. Devrim sonrası İran İslam Devleti'nde ise kutsal kaynaklarda yer almayan bu kurum ve makamlar mevcuttur. Altıncısı, fundamentalizm, geleneğe körü körüne bağlılık ise Humeyni bu tanıma da girmez. O, teknoloji,

¹ Humeyni dışında devrimde rol oynayan kişiler için bkz. Taşdemir, S. (2022). İran Devrimi ve Devrimin Fikri Altyapısını Oluşturan Kişi ve Gruplar. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

endüstriyel yatırım ve modern medeniyet gibi konularda ilerlemeyi savunmaktadır. Yedincisi, fundamentalizmin, kelime kökeni olarak 20.yy. başlarındaki Amerikan Protestanlığıyla ilgili olduğu için muhafazakâr siyasi çağrışımları vardır ve sosyo-ekonomik konularda değil ruhlarda bir değişimi vaat etmektedir. Humeyni hareketi ise mevcut dünya ile fazlasıyla ilgilidir ve iktidarı ele geçirmek ile servetin bölüştürülmesine dair sayısız ifadeleri vardır. Sekizincisi ve en önemlisi, fundamentalist terimi, bağınaz bir ortodoksluğu, gelenekçiliği, yeniliklerin reddini çağırır. Humeyni ise aksine fazlasıyla esnek, yenilikçi, geleneklere karşı ise oldukça cesurdur. Şii gelenekleri ile belirli noktalarda çatışırken gayrimüslim dünyadan birçok slogan ve fikir almıştır. Bu yönüyle Humeyni ve devrimin öncü kanadının siyasal söylemi Latin Amerika popülizmine, fundamantalizmden çok daha yakındır. Şahlık dönemi İran'ı ile Latin Amerika arasında da birçok ortak nokta vardır: Resmi olmasa da gayri resmi olarak batıya bağımlılık, emperyalizmin uşağı burjuvaziye de içeren bir üst sınıf, anti-emperyalist bir orta sınıf, sol tarafından örgütlenememiş bir işçi sınıfı, kırsal kesimden kentlere yoğun göç.

Ayrıca öğrenciler kısmen İslâm sosyalizmine sempati duysa da devrimci mücadele sırasında İranlılar'ın talep ve sloganları ile İslâm teokrasisi arasında ilişkisinin güçlü olmadığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar, devrimci mücadelenin son aşamalarında Humeyni'ye yönelen sempatiyi bir tür İslam teokrasisi veya köktencilğe yönelmiş talep olarak değerlendirmiştir. Halbuki çok sayıda çalışma ve ampirik veri İran halkının ağırlıklı kesiminin Humeyni'yi dinsel ideolojisi veya hakkında fikir sahibi bile olmadıkları bir teokrasi inşa etme amacıyla değil, ideolojik gerekçelerle sempati duyup desteklediğini ortaya koymaktadır. Bazı kesimler İslam sosyalizmini savunmuş olsalar bile devrimci mücadelenin başlamasından yaklaşık olarak iki sene önce Humeyni'yi destekleyen din okulu öğrencilerinin isyanını desteklemeyip karşı çıkmış olmalarının da işaret ettiği gibi Humeyni'ye özel bir destekleri yoktur. Devrimci mücadeleler boyunca çeşitli toplumsal grup ve sınıflar mücadeleye farklı zamanlarda farklı koşul ve talepler ile dâhil olmuş ortak ve ideolojilere sahip olmadıkları için farklı değişim talepleri öne sürmüşlerdir. Birçok araştırmannın iddia ettiğinin aksine Humeyni ve onun Şii-İslami söylemi öğrenciler arasında güçlü bir destek bulmanın çok gerisindedir. Devrimci mücadelelerin sonlarına doğru geldiğinde farklı talepleri olan muhalefet koalisyonunun Humeyni'ye destek vermiş olması gelecekte İslami temele dayanan bir yönetim yapısı kurması için değil Şah rejime karşı sert siyasal muhalefeti nedeniyledir. Şah'ın yönetimi bırakmasının ardından baskı ve şiddet dalgasının son bulmayıp bu sefer de Humeyni yanlıları tarafından İslami devlet fikrine karşı çıkan kesime yönlendirilmiş olması da bir ideolojik uzlaşmanın olmadığını açık işaretidir. Humeyni, teokratik ideolojisi ve radikal İslami söylemi sayesinde değil, Şah'a karşı uzlaşmaz muhalif yaklaşımı ve popülist söylemi ile şah karşıtları arasında Laclau'nun (Laclau, 2007, s. 93) çalışmasında işaret ettiği anlamda bir "eşdeğerlik zinciri" oluşturması sayesinde önemli destek bulmuştur. Humeyni zaten hiçbir zaman İran halkına yönelik beyanlarında İslam teokrasisi kurma gibi bir ideali olduğundan bahsetmemiştir. Pehlevi Hanedanı döneminde İslâm'ın dejenere edilmiş olmasına dair eleştirilerde bulunmasına

rağmen kamuoyuna yapmış olduğu açıklamalarda bu eleştirilerine teokratik bir devlet kurma ideali gibi ideolojik önermeler eklememiştir. İdeolojik söylemleri daha çok diktatörlük ve emperyalizme karşı çıkıp, özgürlük ve bağımsızlık talep etmek gibi ulusalcı hareketin ideolojik ilkelerini takip etmiştir. Devrimci hareket içerisinde solun hegemonik gücü artınca Humeyni, İslami bir yönetiminin yoksullara ve düşkünlere hizmet etme ilkesi üzerine inşa edileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Humeyni'nin, kent yoksullarının ve gecekondu mahallelerinin desteğini kazanmak ve sol gruplar ile bu kent yoksulları ve gecekondu mahalleleri arasında solun gücünü kırmak için uyguladığı strateji sol siyasi söylemin eşitlikçi prensiplerini ve ilkelerini ödünç alıp evcilleştirerek İslam'la kaynaştırmasıdır (Parsa, 2004, s. 395-397).

2.Devrimi Hazırlayan Koşullar

Devrim öncesinde monarşi ile yönetilen İran'da monarşinin lideri olan Şah hızla modernleştirme hareketi başlatmış özellikle simgesel değeri yüksek olan erkeklerin şapkalarının Avrupa tarzı şapka ile değiştirilmesi, çarşaf ve eşarbin yasaklanması gibi uygulamaları halk arasında büyük tepki çekmiştir (Katouzian, 2012, s. 34). Osmanlı Hanedanlığı gibi yaklaşık 600 yıl gibi uzun bir geçmişe ve geleneksel bir otoriteye sahip olmayıp son derece genç bir hanedanlık olarak Pehlevi Hanedanlığı'nın meşruiyet sorunu kendisini daima var eden bir gerçek olmuş, toplumun her kesiminden insan Muhammed Şah Rıza Pehlevi'nin Abd ve İngiliz emperyalizminin satılmış bir ajanı olduğuna inanmıştır (Atabaki & Zürcher, 2012, s. 34). Dolayısıyla, monarşinin askeri ve bürokratik açıdan gücü olsa da toplumsal tabanı yok denecek kadar azdır. Ayrıca 60'lı ve 70'li yıllardaki hızlı modernleşme İran'da yeni toplumsal sınıflar ve gruplar yaratmıştır; Kentli ya da kentleşme yolunda bir gençlik, petrol ekonomisinin gelişmesi ve devlet aygıtının yayılmasıyla gelişmiş olan orta sınıflar, petrol sayesinde zenginleşmiş toplumla pek de bir bağlantısı olmayan yeni bir üst sınıf ve nihayet rejimden kopmuş Marksist, solcu ya da İslamcı bir aydın kesim. Bunlara kırdan şehirlere göç edip umduğunu bulamayan "gecekondu" sakinleri ile gecekonducular ile aralarındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlik zirveye ulaşmış kültürel ve dinsel geleneklere giderek uzaklaşmış rejimin seçkinleri eklenince sınıflar arası ittifak ve çatışma koşulları olgunlaşmaya başlamıştır.

Yirminci yüzyıl İran'ında, Batı'nın, bilhassa ABD'nin desteklediği laik devlet yapısı, sermaye birikiminin temel aracı konumundadır. Devlet, sınıflar, cinsiyetler, etnik kökenler (Persler, Azeriler, Kürtler, Araplar, Beluciler, Türkmenler, Gilanlılar) ve dinler (Şii Müslümanlar, Sünni Müslümanlar, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler ve Zerdüşter) arasındaki ilişkileri düzenlediği gibi üretim ve yeniden üretim süreçleri etrafındaki toplumsal ilişkileri de belirleyip düzenlemektedir. Devletin, sermayenin ve dinin etkisi altındaki farklı toplumsal sınıfların ve grupların maddi kaynaklara erişim olanakları, dine atfedilen değerler ve siyasi gücün düzeyi, dönemden döneme değişiklik göstermiş tarihsel olarak aynı kalmamıştır.

Devletin güçten düştüğü zamanlarda işçiler, kadınlar, öğrenciler ve dini azınlıklar mücadele ederek devleti reforma davet etmiş ve bazen bunu zorla elde etmeyi başarmıştır. Eğitim ve istihdam alanında, işçilerin, etnik ve dini azınlıkların hakları konusunda ve cinsiyet ilişkileri üzerinde zaman zaman geçici iyileştirmeler de sağlasa bazı reformlar yapılmıştır. Ancak, eşitsiz ekonomik ve politik gelişmeler, nüfusun çoğunluğunun tüm bu reformlardan eşit bir şekilde faydalanmasına izin vermemiştir. Laik eğitimden, hukuki reformlardan ve emek piyasasındaki fırsatlardan sadece belli bir azınlık yararlanabilmiş, eşit şekilde fayda sağlanamamıştır. 1960'lar ve 1970'lerde, İran ekonomisi ve toplumu daha önceki dönemlerde görmediği büyüklükte bir dönüşüm geçirmiştir. İthal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomi politikasında petrol endüstrisi ekonomik fazla vermiş, bu sayede Batı'nın teknolojisini edinerek, sanayileşmeyi ve altyapı çalışmalarını finanse etmiş, sağlık, eğitim ve iş olanaklarının geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Bu anlamda ekonomi büyük oranda petrol gelirin dayandığı için, rantiyeci bir devlet yapısı söz konusudur. Ayrıca bu dönemdeki ekonomik gelişme süreci, yapısal ve mekânsal olarak eşitsiz özelliğini muhafaza etmiştir. Yoksulluk ve siyasi baskı, insanların büyük bölümünün hayatını etkilemeyi sürdürmüştür. Nüfusun büyük kesimi sağlık, eğitim ve çalışma gibi temel insan haklarından mahrum kalmıştır. Rejim, kötü şöhretli İran gizli polisini eğiten CIA ve Mossad ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Tüm bu tarihsel birikimlerin sonucu olarak özellikle 1978-1979'da, işçileri, kadınları, öğrencileri, etnik ve dinî azınlıkları kapsayan güçlü bir Şah karşıtı muhalif koalisyon hareketi ortaya çıkmıştır². Kısacası, 1978-1979 İran Devrimi, giderek büyüyen sosyal ve ekonomik çelişkiler temelinde ortaya çıkan bir toplumsal hoşnutsuzluğun ve siyasi baskının yarattığı halk öfkесinin hâkim olduğu bir arka plana sahiptir (Rotsami-Poverty, 2017, s. 195-196). Devrimin ortaya çıkış nedeni Abrahamian'ın savunduğu gibi (2019, s. 204) son anda gerçekleşen özel bir olay ya da yeni ortaya koyulmuş bir siyaset tarzı değil aksine uzun yıllardır İran toplumunda birikmiş olan Şah karşıtı olumsuz enerjinin deyim yerindeyse yanardağ gibi patlamasıdır.

Toplumun büyük kesimine yabancılaşmış olan Şah, aydınların ve kentli işçi sınıfının isteklerini istikrarlı bir şekilde reddetmiş, Cumhuriyetçilik çağında, monarşi, şahlık ve Pehlevilik üzerinden siyaset yapmıştır. Milliyetçilik ve anti-emperyalizmin yoğun siyasal talep gördüğü bir dönemde CIA ve MI6 ile yakın işbirliği içerisinde olmuştur. Bağlantısızlar hareketi ve Üçüncü Dünyaçılık'ı dikkate almayıp alay etmiş, rejimini Basra Körfezi'nde Amerika'nın jandarması olması için seferber etmiştir. Filistin ve Vietnam gibi hassas politik meselelerde

² Devrimde yapısal unsurların rolüne vurgu yapan çalışmalar için bkz. Abrahamian, Ervand (1980). "Structural Causes of the Iranian Revolution", MERRIP Reports No, 87, Iran's Revolution: The Rural Dimension, 21-26, <http://www.jstor.org/stable/3011417>, Fekri, Amir Ahmad (2011), Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi (İstanbul: Mızrak), Skocpol, Theda (1982). "Rentier State and Shi'a Islam in Iranian Revolution", Theory and Society, Vol. 11, No. 3: 265-283, Çirakoğlu, A. (2018). 1979 İran Devrimi: Gelişim, Oluşum ve Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

tarafı her zaman ABD'den yana olmuştur. Sadece var olan düşmanlıkları artırmayıp sürekli yeni düşmanlar kazandığı bu politikaların sonucu toplumsal tabanda destek anlamında karşılığının sıfıra yakın olmasıdır. Şah tarafından bizzat hayata geçirilen ve Beyaz Devrim olarak tanımlanan politikalar, geçmişte hanedana, özellikle de Pehlevi rejimine sempati duyarak destek çıkan toprak sahibi aşiret reislerinden ve kırsal kesimin ileri gelenlerinden oluşan sınıfın desteğini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Beyaz Devrim'i köylü sınıfa destek vererek köylü sınıfına yayamayan Şah, orta ölçekli arazi sahiplerinden kurulu yeni sınıfı da yüzüstü bırakmış ve onların da olası bir desteğini yitirmiştir. Kırsal kesimde yaşam koşullarının iyileştirilmemesine bir de hızlı nüfus artışı eklenince de topraksız köylülerin şehirlere toplu göçü olağan hale gelmiş, böylece şehirlerde bir gecekondu yoksulları ordusu doğmuştur. Ayrıca 1975'te Diriliş Partisi'nin kurulması pek çoklarının, özellikle de pazar esnafıyla onların yakın müttefiki ruhani sınıfın gözünde geleneksel orta sınıfa karşı açık bir savaş ilanı olarak görülmüştür. Bu durum en sessiz ve siyasete ilgi göstermeyen din adamlarının bile en çok ses getiren ve en faal muhalifin, yani Humeyni'nin kollarına atılmalarına neden olmuştur. Şah bir yandan ülkenin çoğuna yabancılaşsa da, giderek büyüyen devletinin ona toplum üzerinde mutlak denetim yetkisi verdiğine güvenmiştir (Abrahamian E. , 2019, s. 204).

1976 yılında, Pehlevi hanedanlığının ellinci yıldönümünde sürgündeki muhalefet tarafından Paris'te yayımlanan bir gazetede İslam Cumhuriyeti'nin gelecekteki cumhurbaşkanı Sadr tarafından kaleme alınmış "elli yıllık ihanet" başlıklı makale, Şah karşıtı muhalefetin şikâyet ve taleplerinin adeta bir manifestosu gibidir. Sadr bu makalede siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal konularda işlediği günahlardan dolayı rejime elli ayrı suçlama yöneltmiştir. Bu suçlamalar arasında; 1953 ve 1921 askeri darbelerin desteklenmesi, temel yasaların çiğnenmesi ve Meşrutî Devrim'le alay edilmesi, 19. yüzyıl sömürgeciliğinin tortusu olan kapitülasyonların tanınması, Batı'yla askeri ittifaklar kurulması, muhaliflerin katledilmesi ve silahsız protestoculara, özellikle de 1963 Haziran'ındaki gösterilere katılanlara ateş açılması, silahlı kuvvetlerdeki yurtsever subayların ayıklanması, başta tarım ürünleri pazarı üzere ekonominin yabancı tarım işletmelerine açılması, liderlik kültürüyle işleyen bir tek partili devletin kurulması, dinin gasp edilerek din kuruluşlarının ele geçirilmesi, "kültürel emperyalizmi" yayarak ulusal kimliğin önemsiz kılınması, ırkçılığın, Aryenizmin ve Arap karşıtlığının propagandasının yapılarak faşizmin tırmandırılması ön plana çıkmıştır (Abrahamian E. , 2019, s. 205-206).

1977 sonbaharında medrese öğrencileri, pazar esnafı ve eski siyasal liderlerin yanında avukatlar, yargıçlar, aydınlar, akademisyenler ve gazetecilerden oluşan orta sınıf kökenli örgütler ortaya çıkmış - ya da yeniden görünür olmuş- bildiriler yayımlayarak Diriliş Partisi'ni açıkça kınamışlardır. Bu huzursuzluk ortamı Ekim ayında Tahran'daki Endüstri Üniversitesi yakınlarında kısa süre önce yeniden faaliyete geçen, Yazarlar Derneği ve Alman hükümeti destekli Goethe Enstitüsü tarafından düzenlenen on şiir okuma gecesinde iyice tırmanmıştır. Hepsini tanımlanmış muhalifler olan yazarlar, rejimi eleştirmiş, son gece taşkın seyirciler sokaklara

dökülerek polisle çatışmışlardır. Söylentiye göre bir öğrenci ölmüş, yetmiş yaralanmış, yüzden fazlası tutuklanmıştır. Bu protestolar ileriki aylarda, özellikle de Aralık ayındaki gayri resmi öğrenci gününde de devam etmiştir. Önemli kırılma anlarından biri de Ocak 1978'de hükümet yanlısı *İttılaat* gazetesi tarafından yayımlanan başyazıda özellikle Humeyni ve genel olarak da ruhani liderler sınıfının feodalizm, emperyalizm ve komünizmle işbirliği yapan "kara irticacılar" olarak suçlanmasıdır. Ayrıca Humeyni'nin gençliğinde şarap ve tasavvuf şiirleriyle dolu hovarda bir yaşam sürdürdüğü, aslında İranlı olmadığı, dedesinin Keşmir'de yaşadığı ve akrabalarının "Hindi" soyadını kullandığı iddia da iddia edilmiştir. Büyük tepki çeken bu gazete yazısından sonraki iki gün Kum'daki medrese talebeleri, yerli esnafı kepenk indirmeye ikna edip yaşlı din adamlarının, özellikle de Büyük Ayetullah Şeriatmedari'nin desteğini almaya çalışarak sokakları ele geçirip polis karakoluna yürüyerek güvenlik güçleriyle çatışmıştır. Devletin tahminlerine göre bu "trajedi" iki cana mal olmuştur. Muhalefetse katliamda 70 ölü, 500 yaralı olduğunu tahmin etmiştir. Ancak daha kanlı bir olay Jale Meydanında vuku bulmuştur. Tahran şehir merkezindeki Jale Meydanı'ndaki kalabalığın etrafını saran komandolar onlara dağılmalarını bildirmiş, emirleri yerine getirilmeyince de rasgele ateş açmıştır. 8 Eylül günü bundan böyle, 1905-06 Rus Devrimi'ndeki Kanlı Pazar çağrıştırarak şekilde Kara Cuma diye anılacaktır (Abrahamian E. , 2019, s. 207-).

Kara Cuma olayı ile birlikte Şahla halk arasındaki uçurumu artık kapanamayacak noktaya getiren bir diğer olay onlarca kişinin yanarak can verdiği Abadan yangını olmuştur. Ertesi haftalarda üniversite ve liselerde başlayan boykotlar, petrol sanayiine, pazarlara, kamu ve özel sektördeki fabrikalara, bankalara sızranmış demiryolları, liman işletmeleri ve resmi dairelerde grevlere dönüşmüştür. Merkezi hükümetin gözbebeği Planlama ve Bütçe Teşkilatı dâhil bütün ülke greve gitmiştir. Muhalefet, Şah rejimine asıl tokadını 11 Aralık 1978 tarihinde, Muharrem ayının can alıcı günü Aşura sırasında, muhalefet temsilcilerinin hükümetle-Humeyni adına yaptıkları görüşmelerde bir uzlaşmaya varıldığı zaman indirecektir. Anlaşma sonrası hükümet askeri gözden uzaklaştırmayı ve şehrin kuzeyindeki varlıklı mahallelere çekmeyi kabul ederek büyük bir taviz vermiştir. Muhalefet ise önceden belirlenen yollarda yürüyüş yapmaya ve doğrudan şahı hedef alan sloganlar atmamaya rıza göstermiştir. Aşure gününde düzenli dört tören alayı Tahran'ın batısındaki geniş Şahyad Meydanı'nda buluşmuş, yabancı muhabirler kalabalığın iki milyonu aştığını aktarmıştır. Mitingde, alkışlar eşliğinde İslam Cumhuriyeti'nin kurulması, Humeyni'nin geri dönmesi, emperyalist güçlerin ülkeden kovulması ve "muhtaç kitleler" için sosyal adalet uygulanması yönünde çağrıda bulunma kararı alınmıştır. Bütün gösterilerde olduğu gibi bunda da velayet-i fakih terimi ağza alınmamaya özen gösterilmiştir. ABD'nin bazı önde gelen gazetelerinin bu miting sonrasında yaptığı yorumlar bir hayli ilginçtir. Dönemin gazetelerini inceleyen Abrahamian'ın aktarımıyla *New York Times* Gazetesi tarafından verilen mesaj çok açıktır: "Hükümet kanun ve düzeni korumaktan acizdir. Kenara çekilip dini liderlerin yönetimi devralmasına izin vermelidir". Muhalefet, bu mitingle bir anlamda hâlihazırda alternatif bir hükümetin bulunduğunu gözler önüne sermiştir. 1 Şubat günü

Humeyni, Şahın ülkeyi terk etmesinin ardından sürgünden dönecek ve İran için yeni bir dönem başlayacaktır (Abrahamian E. , 2019, s. 208-211).

1977 Haziranında Güney Tahran'da gecekonduları yıkmak için harekete geçen polise binlerce insanın direnmesi ve polislerin geri çekilmek zorunda kalması, Temmuz'da Tahran'daki General Motors fabrikasının işçiler tarafından ateşe verilmesi gibi göstergeler ile belirginleşmeye başlayan kıpırdayış, önce Irak sonra da Paris'e sürülmüş olan Humeyni'nin bir süre sonra protesto hareketinin önderliğini ele geçirmeye başlamasıyla radikalleşmiş ve devrimci bir iradeye dönüşmüştür. Devrime katılan göstericilerden bazıları devrimi sınıf adaletsizliğini kırarak olan bir tür ahlaki solculuk, bazıları ise şeriat düzenini getirmenin bir yolu olarak görmüştür. Humeyni'nin adalet ve eşitlik vurgusu ile ortaya koyduğu din referanslı söylemde din, modernleşmenin zayıflattığı görenek ve göreneklere bir dönüş anlamında ana babalar kuşağı için öze dönüş, umutsuz gençlik için baskıcılardan kaçmaktır. Köylülükten çıkmış köylüler için toprak reformu, Humeyni yanlısı din adamları için İslami bir toplum, kent gençliği için özgürlük ve etkin olma isteğidir (Khosrokhavar & Roy, 2018, s. 24). Şahlık rejiminin devrilmesi için mücadele eden grupların nitelikleri çok farklı olmuştur. Bu gruplar arasında Liberal Müslümanlar, din adamları, çarşayı temsil eden tüccarlar, sürgündeki entelektüeller, Ali Şeriatı etkisindeki solcu İslamcılar (Halkın Mücahitleri), Musaddık yandaşları ve Fedeyan gibi fundamentalist hareketler (Khosrokhavar & Roy, 2018, s. 25) bulunmaktadır. Dolayısıyla, devrimin toplumsal desteğini oluşturanlar çok heterojen yapıdaki gruplardan oluşmuştur. Devrimde yer alan ulemanın, çarşı esnafının, aydınların, üniversite öğrencilerinin, kent yoksullarının, işsizlerin, lümpenlerin tek ortak paydası Şah'ın gitmesi için ayaklanmış olmalarıdır. Esasında bu muhalif grupların normal zamanda birbirlerine bile muhalefet ettiği bilinmektedir.

Her devrimin gerçekleşmesinde ekonomik, dini, kültürel, siyasal, sosyal ve hatta psikolojik nedenler etkili olmaktadır. İran devriminin psikolojik temeli özellikle üç travma üzerine kurulmuştur: 1-kılıç zoruyla kabul edilen İslamiyet, 2- Kerbela olayı, 3- Dış mücadele ve işgaller sonucu yaşanan aşağılanmışlık duygusu. Özellikle Kerbela olayı İran kolektif kimliğinde önemli yer kaplamaktadır. Kerbela olayı ile bağlantılı olarak da "yas" ve "feda etme" duygusu İran toplumunda oldukça yerleşiktir. İran gerek tarihi, gerek yaygın mezhep olan ve Dabashi tarafından bir protesto dini ve mücadele dolu bir tarihin temelinde doğmuş ve beslenmiş bir inanç olarak tanımlanan (Dabashi, 2005, s. 8) Şiiliğin protest tarzı, gerekse paranoyanın siyasetteki yeri bakımından fundamentalist söylemlerden çok popülist söylemelere karşılık veren bir toplumsal yapı göstermektedir. Devrimdeki önemli faktörlerden biri İslam'ın özellikle de Şii İslam anlayışının ideolojik esnekliğidir. İslam'da geçen birçok konu seferberlik için neden olabilir: Müminler topluluğu hakkındaki ifadeler, diktatörlere karşı çıkılması ve mücadelenin desteklenmesi, namaz için büyük bir kitlenin bir araya gelmesi, Şii lider Hüseyin'in 7.yy da katledilişini anmak için düzenlenen çile gösterileri ile şehitlik ve fedakârlık temaları, 12. İmamın geri geldiğinde gelecek altın çağa olan inanç (Halliday, 1982-1983, s.

201). Bu nedenle sokağa dökülen çok farklı grupları ortak bir düşmana yönlendirmek için popülizm bir siyaset yapma mantığı olarak oldukça işlevsel bir rol oynamıştır³.

İran İslam Devrimi'nin nedenlerine eğilen Halliday, yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı devrimi salt iktisadi meselelere değil pek çok faktöre dayandırmış ve bu nedenleri hızlı ve eşitsiz ekonomik gelişmeler, monarşinin siyasal zayıflığı, muhalefet güçlerinin geniş koalisyonu, İslam dininin harekete geçirici rolü ve kararsız uluslararası bağlamlar olarak sıralamıştır. Sıralamada özellikle "muhalefet güçlerinin geniş koalisyonu" ve "İslam dininin harekete geçirici rolü" popülizm açısından oldukça önemlidir. Zira ekonomik gelişmelerin yol açtığı zengin ve fakir arasında artan uçurum ve diğer hoşnutsuzluklar (hızlı modernleşmenin yol açtığı) İslam dininin ama özellikle de Şiiliğin harekete geçirici rolü ile birleşerek muhalefet içerisinde "geniş bir koalisyonu", yani bir "eşdeğerlik zinciri" oluşmasını sağlamıştır.

Popülizm, dar anlamda sınıfla sınırlı olmayan, sıradan halka bir soyluluk atfeden, elitlere karşı halkı mobilize etmeye çalışan bir dildir. Popülizmin anlamı ve temel özellikleri üzerine eğilen Müller'e (Müller, 2017, s. 119-120) göre popülistler idealize edilmiş bir halka topyekûn çağrı yapıp, onun kendilerince kabul gören bir parçasını bütünü temsil edecek bir parça haline getirmektedir. Böylece popülizm, temsili demokrasinin gölge bir fenomeni olarak güç sahibi seçkinlere itiraz ederken, halkın yegâne temsilcisi olarak da kendisine işaret etmektedir. Humeyni idealize edilmiş (imanlı, mazlum İran halkı) İran halkına çağrıda bulunup bir yandan kendi hareketini şahılığa karşı yegâne meşru hareket olarak ilan ederken, Laclau tarafından kaleme alınan *Popülist Akıl Üzerine* isimli kitap boyunca "halkın inşası" ya da "bir halka ad verme" (Laclau, 2007, s. 137,104) olarak tanımlanan popülist süreci başarılı bir şekilde işletmeyi başarmıştır. Laclau'ya göre popülizm ya da "halkın inşası" için görev, birbiriyle hiçbir zorunlu bağ olmayan farklı heterojen talepler çoğunluğundan bir "eşdeğerlik zinciri"nin kurulmasıdır. Bu zincirin kurulabilmesinin ilk koşulu ise "antagonistik sınır"ın (Laclau, 2007, s. 102) oluşturulmasıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Humeyni'nin siyasal söylemi farklı grupları belirli noktada buluşturan ve sınır çizgisi çeken bir nitelikte olup son derece popülisttir.

3. Humeyni ve Dinsel Popülizminin Siyasal Söylemi

Popülizmin tanımlayıcı nitelikleri üzerine kololektif bir kabulün olmadığını söyleyen Mudde ve Kaltwasser (Mudde & Kaltwasser, s. 16) buna rağmen popülizmin tüm biçimlerinin "halk"a cazip gelmeyi ve "seçkinler'in eleştirisini içerdiği üzerinde genel olarak uzlaşıldığını belirtir. Bu nedenle onlara göre popülizmin daima kurumsallığın eleştirisi ve sıradan insanların varoluşu üzerinden işlediğinin altını çizmek gerekir. Popülizm toplumu nihai bir biçimde "saf halk"a karşı "yozlaşmış seçkinler" olarak iki homojen ve karşıt kampa ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin, halkın (genel irade)'sinin bir dışavurumu olması gerektiğini ileri süren son derece

³ Şiiliğin İran İslam Devrimi'ndeki rolü için bkz. Akhavi, Shahrough (1983). "The Ideology and Praxis of Shi'ism in the Iranian Revolution", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 25: 195-221

esnek bir ideolojidir. Popülizm gibi zayıf merkezli ideolojiler kısıtlı bir değerler kümesine sahiptir. Kısıtlı bir değerler kümesine sahip olmasıyla popülizm zorunlu olarak diğer ideolojilere eklenir ve bazen de diğer ideolojiler tarafından asimile edilmiş gibi görünür. (Mudde & Kaltwasser, s. 17). Popülist liderler ise başarılı bir şekilde sıradan insanların sadeliğini ve basit dilini alıp, sade ve dolaysız yapılara dönüştürür (Taggart, 2004, s. 5).

İran devrimi Humeyni liderliğinde 60'lı ve 70'li yıllarda özellikle sol çevrelerde ortaya çıkan Amerikan karşıtı radikal protesto hareketini kanalize etmiştir. Özgürleşme, ekonomik ve kültürel emperyalizme karşı mücadele, devrimin en önemli sloganı olmuştur. Humeyni, bütün sol sözcük dağarcığını sahiplenmiş ve İslamlaştırmıştır. Devrim, hem toplumsal adalet hem de yeni siyasal düzen kavramlarını içeren İslam adaleti, yani "hak" kavramı içerisinde yeşermiştir (Khosrokhavar & Roy, 2018, s. 13). Ekonomik kriz içindeki yoksullar çaresizce bir anlam arayışı içerisinde iken kendi öfke ve arzularına ifade kazandırıyor gibi görünen Humeyni'yi keşfetmiştir. Humeyni, kendisine yakın olan insanlarla beraberken İslam devleti kurulması gerektiğini söylerken, daha geniş bir kitleye seslendiğinde ifadeleri halkın ekonomik ve sosyal problemlerine odaklanmaktadır. Laik ve sol partiler arasında etkin bir örgütün yokluğunu Humeyni ve taraftarları fırsat bilerek kendi lehlerine çevirmiş ve bir büyük beceri göstererek yaklaşım ve söylemlerini kitlelerin talepleri ile kesiştirmiştir. Humeyni "şahın baş muhalifi" ününe, bir de kapitalizme ve adaletsizliğe saldırarak "devrim" sözcüğünü ekleyince kitleler ile olan bağımlı sağlamlaştırmıştır (Marshall, 1994, s. 62-63).

Popülizm tanımlaması biraz daha geliştirildiğinde, halka yönelik bir çağrıya dayalı etkinlik ve teknikler kümesi olduğu ve popülizmin seçkinlere, toplum içinde farklılığa karşı olup halkın tümü adına konuştuğu görülür. Halkın bütünü temsil etme iddiası karizmatik liderliği de ortaya çıkarmaktadır. Popülist retorik, seçkincilik karşıtıdır ve kurulu düzen aleyhtardır. Siyasetçilere karşı güvensizdir, halkı homojen olarak görerek, "biz", "halk" ve "ötekiler" arasında sürekli bir ayrıma vurgu yapar. Halk ile taraf tutularak şatafat içinde yaşayan ve kendi çıkarlarını kolladıkları iddia edilen seçkinlere karşı seferberlik başlatır. Humeyni bu tanımlamalar düşünüldüğünde karizmatik bir lider olarak ortaya çıkmış, halkın tamamı adına konuşmuş, monarşinin seçkin destekçilerini "bir grup elit" olarak tanımlayarak hedef almış ve antagonizma oluşturmayı başarmıştır. Antagonizma ya da sınır çizgisi deyimi popülizm tartışmaları için oldukça önemlidir. Popülizme gelenekselleşmiş olan pejoratif bakış açılarından farklı bir bakış açısı ile yaklaşmamızı önererek popülizmin seçmen imgesi ötesinde bir halk imgesi ileri sürerek, popülizmi, demokrasiyi radikalleştirmenin bir yolu olarak gören Laclau'ya göre popülizmin ayırt edici özelliği "halkın inşası" ya da "bir halka "ad verme"dir (Laclau, 2007, s. 104). Toplumsal yaşam heterojen bir yapıya sahip olup herhangi bir sosyal yapıya mevcut boşluktan ötürü, sabit bir anlam vermek mümkün değildir. Siyasal faaliyet bu ad verme mücadelesi ile yaşam bulur. Popülizm bir halk inşa ederken, ya da bir halka ad verme mücadelesi yürütürken aslında siyaset ile ontolojik bağımlı da ortaya koymaktadır. Popülizm ile siyaset arasında var olan ontolojik ilişki popülizm olmadan siyasetin de mümkün

olamayacağına işaret etmektedir. Siyasal olan ile popülizm arasındaki ontolojik bağılık popülizmin toplumsal bütünlüğü “eşdeğerlilik” ve “farklılık mantıkları” arasındaki bölünme çerçevesinde de görülebilir. Bir siyasal totalite olarak görülen halk farklı talepleri içerisinde barındıran talepler çoğulunun alanıdır. Talepler toplumsal grupların ihtiyaçlarıyla şekillenmiş dileklerdir. Karşılansız “dilekler” hak taleplerine dönüşür ve siyasal alanın kapasitesi talepleri “farklılık” olarak ayırıştırılmazsa bu taleplere yönelik bütünleşmeye yönelik eğilim ortaya çıkar. Doyurulmamış taleplerin “eşdeğerlilik” ilişkisi kurarak içsel bir sınır inşa etmesi doyurulmamış taleplerin içinde taşıdığı potansiyeli gösterir. Mutlak baskı rejiminde tüm talepler kendi içlerinde farklı olmakla beraber egemen sistem tarafından dışlanmış ya da karşılık verilmemiş olmaları bakımından eşdeğer hale gelir. Bu eş değeri taleplerden birinin diğerlerinin önüne geçerek bütün zincirin göstereni haline gelmesine yol açar. Kısmi talep böylece tüm diğer talepleri temsil eder. Dolayısıyla popülizm siyasetin doğal bir parçasıdır ve fark ve eşdeğerlik arasındaki gerilim ile halkın inşası olarak görülmelidir (Aytaç, 2011, s. 309-312).

Yapılan tanıma göre popülist hareketler köklü ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişikliğin baskısına karşı, başta mevcut yapıdan yabancılaşmış entelektüeller olmak üzere başkaldırıların ya da tepki duyanların tüm halkın çıkarları söylemiyle öne atılıp iktidarı hedefledikleri hareketlerdir (Toprak, 2013, s. 33). Bu bağlamda düşünüldüğünde İslam’ın ezenlerin (müstekbirin) değil, ezilenlerin (müstezefin) dini olduğunu, saray sakinlerini değil kenar mahalle sakinlerini temsil ettiğini ve sınıf farklılıklarını silip süpürerek, topraksız köylü bırakmayacağını söyleyen (Abrahamian E. , 2002, s. 37) Humeyni’nin başını çektiği devrimin öncü güçlerine göre İran toplumu, saraydan beslenen bir grup yozlaşmış elit ile saray tarafından hem ekonomik hem de politik olarak kabul görmemiş, dışlanmış sıradan halk olmak üzere iki ayrı gruptan oluşmaktadır ve hedef toplumun azınlığı değil ezici çoğunluğu olmalıdır. Humeyni’nin Şaha yöneltmiş olduğu suçlamaların başında fakir zengin uçurumunu büyütmesi, yakınlarını kayırması, petrol gelirlerini halka pay vermeyecek şekilde kullanarak heba etmesi, klinik, okul, elektrik hamam gibi devlet hizmetlerinde kırsal kesimi ihmal etmesi, yoksul köylülere toprak vermeyerek açlığa mahkûm etmesi, işçi sınıfını ise fakirliğe mahkûm etmesi, gecekonduları ihmal edip zenginleri kayırması gelmekte, artan suç, alkolizm, fuhuş ve diğer toplumsal problemlere çok daha az vurgu yapılmaktadır. Bu durum şunu göstermektedir: Humeyni dinsel bir ton kullanarak Şahlık rejimini bir türlü çözüm bulamamış olduğu sosyo-ekonomik sorunlardan vurmaktadır.

Humeyni, 1970 sonrası eserlerinde toplumu iki sınıfa ayırmaktadır: Müstekbirler (kendini büyük gören kibirli kimseler) ve müstazaflar (ezilenler). Humeyni lüğatinde bu sözcüklerin karşılığı zenginlere karşı fakirler, şeytan hükümetlere karşı zulüm görenler, saraylılara karşı gecekonducular, üst sınıfa karşı altsınıflar, aristokratlara karşı yoksullardır. Humeyni’nin sınıf çatışması vurgusu neredeyse sosyalistler kadar keskindir. 1970’lerde hemen hemen her konuşmasında, sömürülen insanlar ve ezilmiş kalabalıklardan bahsetmiştir. Ali Şeriatî’nin ünlü

“her yer Kербela, her ay Muharrem ve her gün aşura olmalı” söylemini, Humeyni, kendi söylemlerinden biri haline getirmiştir (Abrahamian E. , 2002, s. 34-35). Humeyni’ye göre Hz. Hüseyin Sünnilerin iddiasının aksine saltanat için değil, zalim rejimi değiştirmek için savaşmıştır.

İzakbern’e göre popülizm bir kök aramadır (aktaran Toprak, 2013, s. 37). Humeyni’nin dinsel popülizmi İslam’ın ilk dönemini yeniden yorumlamayı da içermesi bakımından kök aramaya da girişmiştir. Humeyni’ye göre, peygamber başarılı bir tüccar değil, mütevazı bir çobandır. İmam Ali zengin değil, fakir bir su taşıyıcısıdır. İlk peygamberlerin çoğu, mazlum ve fakir işçilerdir. Önde gelen Şii âlimler de elitlerden değil, sıradan halktan çıkmıştır (Abrahamian E. , 2002, s. 30-38). Humeyni’nin popülist retoriği 1979’larda en üst seviyesine ulaşmıştır. Humeyni’nin rejim yıkılırken halka vaadi şudur: Yeni bir toplum kurulacaktır. Bu toplum şahın İran’ının aksine yolsuzluktan, açlıktan, işsizlikten, eşitsizlikten, sömürden, yabancı egemenliğinden uzak, eşitlik, kardeşlik ve sosyal adalet üzerine kurulu bir toplum olacaktır (Abrahamian E. , 2002, s. 38). İran anayasası devrim sonrası sözde kalacağı anlaşılmış olsa da, ekonomik konularda birçok batılı anayasadan daha çok şey söylemektedir. Önsözde gerçek İslam’ın sadece İranlılar ve Müslümanlar için değil, dünyanın ezilen tüm halkları için özgürlük ve sosyal adalet mesajı olduğu üzerinde durulur. İslam’ın gerçek mesajının Siyonistler, komünistler, doğulu ve batılı emperyalistler, batılı kokuşmuş liberaller, fırsatçı âlimler ve yerel zorbaların komploları nedeniyle çarpıtıldığı iddia edilir (Abrahamian E. , 2002, s. 41). Humeyni parlamento’ya hitap ederken milletvekillerinin orta ve yoksul sınıftan çıkmaları gerektiğini savunur. Yani kapitalistlerden, toprak ağalarından, zevk ve sefaya dalmış, açlık ve yoksulluktan habersiz üst tabakadan milletvekili olmamalıdır.

Humeyni’nin vasiyeti, bütün Müslümanlara ve dünya yoksullarına hitaben özgürlüğe kavuşmak için boş boş oturmak yerine emperyalistlere ve onların yerli uşaklarına karşı ayaklanmaktır (Abrahamian E. , 2002, s. 42). 1970’lerde Humeyni toplumu sadece karşıt iki sınıf olarak bölmekle kalmamış, batılı şirketlerin Pehlevi ailesinin ve yandaşlarının servetlerini yoksul kesime paylaşacağını da söylemiştir. Humeyni taraftarlarına göre Humeyni’nin kendisi basit bir halk adamıdır. Mütevazı bir hayat yaşayan, basit bir medrese öğrencisi gibi giyinen ve yemek yiyen, yıllarca aynı ama temiz elbiseyi giyen, sadece iki sarığı olan biridir. Ev işini kendisi yapmakta, eşini ve hizmetkârları rahatsız etmemekte, tutumlu, tevazu sahibi, dakik bir yaşam sürmektedir (Abrahamian E. , 2002, s. 53).

Seyyid Kutub yeryüzünü “cahiliye” ve “hakimiye” olmak üzere iki ayrı gruba bölmüşken Humeyni “zalimler” ve “mazlumlar” olmak üzere iki ayrı gruba böler. Yeryüzüne fesat yayan zalimlere karşı mazlumları idealize ederek yüceltir. İslam tarihi zalimlik ve mazlumluk kategorilerini besleyecek sayısız örneklerle doludur. Hz. Muhammed’e Müslümanlığı ilan ettiğinde yapılan işkenceler ve baskılar, baskılar nedeniyle ilk Müslümanların Medine’ye göçü, Hz. Ali ve taraftarlarına Muaviye tarafından yapılanlar, en önemlisi Hz. Hüseyin’in Yezit tarafından Kербela’da şehit edilmesi, Humeyni’nin siyasi söylemi için İslam tarihinin verimli

bir alan olduğunu göstermektedir. Humeyni, halk ile ezilenler ve şah rejimi ile ezenler arasında özdeşlik kuran bir söylem yaratır. Aslında halk çoğunluk olmasına rağmen ezilmektedir. Halkı ezen şahın despot rejiminden faydalanan bir grup menfaatçi insandır. Böylece Humeyni “sessiz çoğunluğun” sesi olma iddiasını üstlenir. Sessiz çoğunluk yakın dönem Kuzey Amerika popülist söyleminde kullanılan bir temadır ve başka yerlerdeki popülistler için de "halk" adına konuşma iddialarını güçlendiren bir işlevi olmuştur. Sessiz çoğunluk fikri "halk"ın, kendisine gürültücü azınlığın sesini bastırma hakkı veren belirli nitelikleri olduğunu çağırıştırır. Bu hak, kısmen sessizliklerinden kaynaklanır. Sessizliğin erdemden kaynaklandığı ima edilir. Çoğunluğun sessizliğinin nedeni, çalışıyor, vergi ödüyor ve sessiz sakin yaşıyor olmasıdır. Bu, medeni ve üretken ama siyaseten hareketsiz yurttaşlar oldukları anlamına gelir (Taggart, 2004, s. 117). Onların suskun ve razı yurttaşlar olarak geçirdikleri yıllar da ellerini güçlendirir. Seslerini duyurmayı hak ederler, çünkü uzun zamandır suskun kalmışlardır ve bu suskunluklarıyla milletin üretken yüreği olduklarını kanıtlamışlardır (Taggart, 2004, s. 118).

Humeyni, birbirinden farklı çıkar ve hayat görüşüne sahip grupları birleştirip kendi siyasal çekim merkezine dahil etmek amacıyla özel bir strateji izleyerek hiçbir zaman kamuya açık olarak radikal, teokratik ideolojisini anlatmamış, devrimden önce İran halkına yönelik beyanlarında hiçbir zaman, Velayat-i fakih kavramı gibi öğretisel meselelerden söz etmemiştir. Humeyni'yi destekleyen din adamlarının ya da dinî eğitim alan öğrencilerin bile bu tür kavram ve planlar hakkında bir bilgisi yoktur. Humeyni bunun yerine diktatörlükten ve emperyalizmden özgürleşmek ve ülkenin ulusal kaynaklarının yağmalanmasını lanetlemek biçimindeki liberal-ulusalcı hareketin temel prensiplerini ödünç almıştır. Humeyni'nin ulusalcı taleplere eklediği tek başlık, yönetimin İslam ilkelerini çiğnemekte olmasıdır. Sürekli olarak İslâmcı bir yönetimin ulusal bağımsızlığı güvence altına alacağını ve tüm İranlılar için siyasal özgürlük getireceğini ileri sürmüştür. Devrimci çatışmaların son haftalarında Humeyni tekrar tekrar bağımsızlık ve özgürlüğün İslamcı yönetimin özü olacağını ilan etmiştir. Paris'te, Marksistlerin bile İslam Cumhuriyeti'nde kendilerini ifade etmekte özgür olacaklarını savunmuştur. Kadınlar da, kendi kaderlerini ellerine almakta ve etkinliklerini seçmekte özgür olacaktır. Dolayısıyla Humeyni İran halkının çoğunluğunun desteğini İranlıların çoğunluğunca bilinmeyen teokratik ideolojisinden ötürü değil, diktatörlüğe karşı muhalefeti, özgürlüğü ve ulusal çıkarları savunması sayesinde kazanmıştır (Parsa, 2004, s. 340-341). Humeyni, devrime yeni ideolojik unsurlar katmıştır. Radikal solun bazı temel ilkelerini ödünç almıştır. Devrim öncesinde yabancı güçlere karşı bağımsızlığa ve diktatörlüğe karşı özgürlüğe odaklanırken, bunu toplumsal adalet üzerine kararlı bir biçimde yoğunlaşmaya kaydırarak solla rekabete girmiştir. İslam Cumhuriyeti'nin yoksul ve ezilmişlerin çıkarlarına hizmet etmek için kurulduğunu ilan etmiştir. Böylece Humeyni, toplumsal düzeni yeniden yapılandırmak ve toplumsal eşitsizliği düzeltmek konusunda hiçbir planı olmayan liberaller üzerindeki etkisini sürdürebilmiştir. Humeyni ayrıca solun öğrencileri, işçileri ve köylüleri toplumsal adalet ve eşitlik meseleleri etrafında harekete geçirme becerisini azaltmayı hedeflemiştir. O tekrar tekrar,

ezilenlerin şöleninin zalimler ortadan kaldırıldığında başlayacağına işaret ederek, İslam'ın mostazafın'ın, yani ezilmişlerin ve yoksunların çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmiştir. Devlete aşağı sosyo-ekonomik sınıfların lehine politikalar benimsemesi için baskı da yapmıştır. Geri dönmelerinden kısa bir süre sonra, Pehlevi Hanedanı'nın varlıklarına el konulmasını ve bunların yoksullar için konut yapımına ve istihdam sağlanmasına harcanmasını emretmiştir. Kendisi bir banka hesabı açtırmış ve halktan, yoksullara ev yaptırmak üzere para bağışında bulunmalarını istemiştir. Ayrıca ekonomik olarak zor durumda olan esnaflara yardım etmek için bir komite kurmuş ve geçici hükümete monarşinin elektrikten ve bedava sudan mahrum bıraktığı yoksullara bunları sağlamasını emretmiştir (Parsa, 2004).

Humeyni ve İslam devrimi örneğinde popülizmin bir türü olarak dinsel popülizm incelenecekse “muhalefette popülizm” ile “iktidarda popülizm” arasında bir ayrıma gitmek gerekir. İslam devrimi öncesi Humeyni'nin siyasal söylemleri ile devrim sonrası siyasal söylemleri dinsel popülizm açısından süreklilikler ve kırılmalar bağlamında önemlidir. Zira popülistler iktidar olduğunda statüko yer değiştirir ve yeni bir antagonizma inşa edilir (Ateş, 2017, s. 119) Önceki antagonizma “elitler” ve “sıradan halk” iken, yeni antagonizma “halk” ve “halk-olmayandır” Taggart'ın (Taggart, 2004, s. 38) ifadesiyle nüfusun bir kesiminin imgesel olarak yüceltilirken, bir kısmı ise imgesel olarak düşmanlaştırılır ve “halk-olmayan” olarak işaretlenir. Ne de olsa popülizmi tanımlayan bir ideoloji olmadığı gibi halkı oluşturan bir toplumsal grup da yoktur (Fassin, 2018, s. 17).

4.Humeyni'nin Devrim Sonrası Dinsel Popülizmi

Devrim öncesi Hüseyin olarak devrimciler, Yezit olarak da şah ve yandaşları tanımlanırken, devrim başarıya ulaşmış statüko kurulduğunda Yezit, artık Şah değil, baş şeytan olarak tanımlanan ABD ve İsrail olacaktır. Humeyni siyasal söylemlerde bulunmaya başladığı ilk günlerden ölümüne kadar bütün bir siyaseti ikili karşıtlık üzerinden kurar. Bu anlamıyla popülizm incelemeleri için zengin bir içerik sunmaktadır. Monarşinin putperest bir kurum olduğunu ve despotik Emeviler tarafından, Roma ve Sasani imparatorluklarından uyarlandığını iddia eder. Humeyni'ye göre Musa, ünvanların babadan oğula geçtiğini söyleyen firavuna karşı, Hüseyin ise Kerbela'da babadan oğula geçen yönetime karşı olduğu için ayaklanmıştır. Ona göre monarşiler tağut ve şirkle eşdeğerdir ve yeryüzüne bozgunculuk yaymaktadır (Abrahamian E. , 2002, s. 31).

Devrim üçüncü yılında Humeyni parlamentoda yaptığı konuşmada parlamentonun alt ve orta sınıftan oluştuğu sürece devrimin güvende olduğu açıklamasında (Abrahamian E. , 2002, s. 57) bulunur. Humeyni hareketi popülist söylemlerine rağmen başlangıçta 1 Mayıs'a gereken değeri göstermemiştir. Ancak zamanla devre dışı kalmamak için Humeynicilerin başını çektiği İslam Cumhuriyeti Partisi 1 Mayıs'ı kutlamak için harekete geçmiştir. Hükümet, 1 Mayıs'ı ücretli tatil ilan edip, asgari ücreti arttırmış ve Humeyni'nin “çalışmak her şeyin kaynağıdır”,

“her gün işçiler günü kabul edilmelidir” sözlerini yayımlamıştır. 1980’de kutlanan 1 Mayıs’ta Humeyni, işçileri insanlığın önderleri olarak tanımlamış ve işçi sınıfını toplumun en değerli sınıfı ilan edip devrimde sayısız şehit vermiş bu sınıfı kutsal ilan etmiştir. İslam Cumhuriyeti’nde 1980’den itibaren 1 Mayıs kutlanmış ancak 1990’ların başında içeriği değişmiştir. Millî Cephe, Halkın Mücahitleri, Azınlık Fedailer, Tudeh⁴ gibi solcu hareketler devrim sonrası yasadışı ilan edilmiş, Tudeh lideri Sovyetlerin casusu olarak tanımlanmış, Humeyni’ye suikast planladıkları ve devrime bağlı olmadıkları söylenen binlerce kişi ya öldürülmüş ya da tutuklanmıştır (Abrahamian E. , 2002, s. 78). 1 Mayıs ise zamanla içine İslami unsurlar katılarak tamamen evcilleştirilmiştir (Abrahamian E. , 2002, s. 87).

İran’da devrim sonrası siyasi tartışmalarda en çok kullanılan terimler; casus, hıyanet, dış eller, yabancı etki, sırlar, işbirlikçi, kukla, emperyalizmin uşakları ve perde gerisidir (Abrahamian E. , 2002, s. 109) Humeyni’ye göre yeni kurulan İslam cumhuriyeti Şahcılar ve Marksistler tarafından kuşatılmıştır. Her şeyin ardında şeytani komplolar gizlidir. Laik bir anayasa isteyenlerin arkasında, velayeti fakih anlayışına karşı çıkanların arkasında, kökten değişim isteyen radikal Müslümanların arkasında, sert kanunları eleştiren avukatların arkasında, özerklik isteyen Kürtlerin arkasında Rus ajanları, Amerikalılar ve İsraililer vardır (Abrahamian E. , 2002, s. 119) . Başlangıçta otokrat bir rejime karşı mazlum halkı temsil etme iddiasında olan Humeyni popülizmi böylece devrim başarılı olduktan sonra kendi statükosunu kurarak toplumu kutuplaştırmıştır. “Onlara” karşı “biz” bölünmesi iktidardayken de bu kez iktidarı korumak için kullanılmıştır. Müller’in de vurguladığı gibi popülizmin ana iddiası ahlaklaştırılmış bir çoğulculuk karşıtlığıdır. Popülizm için ahlaki olarak kavranan bir parçanın bütünü temsil etmesi argümanına ihtiyaç vardır, dolayısıyla tüm halkın adına konuşan birisi olmalıdır (Müller, 2017, s. 37). Humeyni’nin isteği devrim sonrasında açıkça ortaya çıkmıştır. Halk kategorisine dâhil olmak isteyenler koşulsuz ve şartsız kendi otoritesine boyun eğmelidir. Boyun eğmeyenler “halk-olmayan” kategorisine dâhil edilerek kriminalize edilecektir⁵.

1978’den Humeyni’nin ölümüne kadar İslam tarihinde görülmemiş yoğunlukta bir şehadet kültürü gelişmiştir. Şaha karşı mücadelede ve Irak’la yapılan savaşta İranlılar arasında şehitlik mertebesi övgüsü yoğun olarak görülmektedir. Bu dinseliliğin yeniden formüle edildiği devrimci şehadetçiliktir (Khosrokhavar & Roy, 2018, s. 14). İran halk kültüründe şehitlerin yüceltilmesi geleneğinin çok güçlü olması nedeniyle hareketi diri tutmak ve tabanı hareketlendirmek için “yasa” öncelik tanınır (Khosrokhavar & Roy, 2018, s. 11).Humeyni, bir yandan ABD ile olan rehine krizini kendi lehine çevirip mutlak otoritesini arttırmak için

⁴ Tudeh’in devrimdeki rolü için bkz. Doğan, H. (2011). Tudeh Partisi’nin 1979 İran Devrimindeki rolü. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁵ Devrim sonrası İran için bkz. Jalaeipour, H. (2006). “Iran’s Islamic Revolution: Achievements and Failures”. Critique: Critical Middle Eastern Studies, 207-215, Martin, V. (2003). Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran. London: B. Tauris.

kullanırken, bir yandan da “şehitlik” mertebesinin cazibesine kapılan gençleri savaşmaları için İran- Irak savaşı boyunca motive etmiştir. Humeyni’ye göre, savaşın asıl amacı Irak değil İsrail ile ABD’dir. Irak, Filistin’i özgürleştirmek ve en nihayetinde “büyük şeytan” ABD ile karşı karşıya gelmek için sadece bir geçiş yoludur (Dabashi, 2008, s. 183).

5. Devrimin Türk Basınına Yansıması: Fundamentalist mi Popülist mi?

Türk basını Şah rejimine karşı protesto gösterilerinin yoğunlaşmaya başladığı 1977 yılından itibaren Türkiye’nin sınır komşusu olan İran’a dikkat kesilmiştir ⁶. Türk basını Şah karşıtı protesto gösterilerini ve gösteriler sırasında Şah yanlısı silahlı güçler tarafından gerçekleştirilen Kanlı Cuma gibi katliamları sürekli gündeme taşımış ve İran’a gönderilmiş olan muhabirler Şah dâhil olmak üzere hem rejim yanlısı hem de rejim karşıtı kişilerle röportajlar gerçekleştirmiştir. Türk basınında Şah karşıtı gösteriler ile başlayıp muhalifler arasında karizmatik bir lider olarak Humeyni’nin yükselişi ile devam edip İslami bir devrim ile son bulan süreç laik duyarlılığa sahip *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde endişe ile takip edilirken İslamcı basında çok daha karmaşık tavır söz konusudur.

Millî Gazete İran’daki protestoları ve bu protestolar sonunda zafer kazanıp İslam Devrimi’ni gerçekleştiren Humeyni ve taraftarlarına sempati duyduğunu yansıtan, “İran’da Duruma Müslümanlar Hâkim” (*Millî Gazete*, 12 Şubat 1979, s.7.) ve “Müslümanlar Kazandı”(*Millî Gazete*, 12 Şubat 1979, s.7) gibi manşetler atmıştır. *Hürriyet Gazetesi*’nin İran’la ilgili yayınladığı haberlerde ise devrimin en ateşli günlerinde Şah Rıza Pehlevi ve ailesiyle ilgili haberlerin yoğun olduğu, bunlara Şah ve Farah Diba ile yapılan söyleşilerin de eklendiğini görülmektedir. Şah Rıza Pehlevi gazete tarafından sıklıkla eski Başbakan Adnan Menderes’in Yassıada’daki durumuyla özdeşleştirilmiştir. 19 Aralık 1978 tarihli *Hürriyet Gazetesi*’nde Metin Toker’in önemli bir yazısı yayınlanmıştır. Bu yazı gazetenin İran’a bakış açısını göstermesi açısından anlamlıdır. Baba Rıza Şah ile Atatürk’ü yaptıkları modernleşme reformları açısından kıyaslayan Toker’e göre (*Hürriyet*,19 Aralık 1978) din adamlarını etkisi altına alabileceğini ve Suudi Arabistan yönetimi gibi din adamlarının iplerini elinde tutabileceğini düşünen Şah yanılmıştır. Atatürk’ün yürütmüş olduğu dinin kendisini etkisiz kılmaktan çok ulema çevresini etkisiz kılma stratejisi temeline dayanan laiklik anlayışı daha işlevseldir. Bu haberden de anlaşılacağı üzere, *Hürriyet Gazetesi*, İran’daki olayları laiklik

⁶ İran İslam Devrimi’nin Türk basınına yansımasıyla ilgili olan bu bölümdeki tüm bilgilerin alındığı çalışmalar için bkz. Çetin, A. (2022). İran Devriminin Türkiye’deki İslamcı Dergilere Yansımaları (1976-2000). Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Özkan, H. (2020) İran İslam Devrimi'nin Türkiye'ye Etkileri: 1978-1990 Yılları Arasında Türkiye'de Yayımlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yılmaz, U. (2020). İran İslam Devrimi'ne Giden Süreç ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Güven, E. (2018). Türk Basınında İran Devrimi: *Hürriyet Gazetesi* Örneği. Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi, 58-73.

çerçevesinde ele almakta, İran'da Şahlık rejiminin geleceğini düşünmekten ziyade olası bir şeriat tehlikesine vurgu yapmaktadır (Güven, 2018, s. 64-67).

İslamcı basında⁷ İslami bir yönetim ile son bulan devrime karşı olumlu görüş belirten çok sayıda İslamcı basın organı İslam devrimini coşku ile karşılamıştır. İslam devrimi bu çevreye göre sekülerizmin giderek güç kazanacağı ve dini inancın giderek zayıflaması ile modern zamanlarda İslam dininin talep görmeyeceği iddialarını çürütmüş ve İslam'ın ilk ortaya çıkış anından yüzlerce yıl sonra bile kitleler tarafından büyük talep gördüğünü kanıtlamıştır. İslam'ın kitleler tarafından büyük talep görmesinin yanında bu zamana kadar milliyetçilik, sosyalizm, anayasal yönetim gibi modern ideoloji ve taleplerle yapılmış olan (Fransız Devrimi, Bolşevik Devrimi vb.) devrimlerden farklı olarak ilk kez İslami yönetimin ana talep olduğu ve yeni yönetimin anayasasına güçlü şekilde referans olduğu bir devrim ortaya çıkmıştır. Bir yerde gerçekleşmiş olan devrimin yayılma ve sınır dışına taşma olasılığı Fransız ve Rus devrimleri düşünüldüğünde hiç de olasılık dışı değildir. Dolayısıyla İran Devrimi Türkiye, Mısır, Irak, Suriye başta olmak üzere birçok ülkeye yayılabilir ve "İslam'ın aydınlığı ile aydınlanmayan" birçok laik-seküler ülkeyi aydınlatabilir. İran İslam Devrimi'ni destekleyen dergilere göre İran'da Şah rejimine karşı başlayan ve devrim ile sonuçlanan hareket İslâm'ın ve Müslümanların haklı davasıdır ve her şartta desteklenmelidir. İranlı Müslümanların İslâm için kıyama kalktıklarını düşünen bu dergiler, mezhepsel farklılıkların bir kenarda bırakılmasını savunmaktadır. Çünkü bir tarafta İslam'ın haklı davası, diğer tarafta ise İslâm düşmanı emperyalist güçler vardır.

İran İslam Devrimi'ne dair olumsuz görüş belirten İslamcı basın organlarının ise üzerinde durdukları konulardan biri mezheptir. Çok büyük oranda 12 imam Şiiliğinin yaygın mezhebi inanç olduğu İran, zaten Şii mezhebini bir inanç sorunu olarak gören bu çevre için İslami bir devlet olarak görülmemektedir. İran, Müslümanların yaşadığı bir devlet olarak görülmediği için İslami bir devrim bu çevre tarafından bir Şia devrimi olarak görülmüş ve "sapkın" bir mezhebin hareketi olarak işaretlenmiştir. Devrime karşı olumsuz tavır takınan İslamcı basın organlarının ikinci karşı çıkış teması anti-komünist düşüncenin çok yaygın kabul gördüğü 70'li yılların sonlarında birçok kişi ve kurum ile komünizm arasında ilişki görme paranoyasının bir yansıması olarak Şah karşıtı çevreyi Sovyetler Birliği'nin kışkırttığı ve Humeyni dâhil olmak üzere devrimcilerin arkasında komünistlerin ama daha genel olarak "dış güçler" in olduğudur. Bu durum Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokacaktır. Devrimi gerçekleştirmek isteyenler ve komünistler arasında bir bağ vardır. Batıl bir mezhep olan Şîa'nın öğretilerinin hâkim olduğu bir düzen ne olursa olsun Ehl-i Sünnet Müslümanları için örnek bir değer içermemektedir (Çetin, 2022, s. 34-52).

⁷İran İslam Devrimi ile ilgili haber ve yorumlara geniş yer ayıran İslamcı dergiler arasında *Tevhid*, *Girişim*, *Şura*, *Bu Meydan*, *İslâmî Hareket*, *Son Karar*, *Ak Doğuş*, *Sebil*, *Yeniden Millî Mücadele* gibi dergiler başı çekmektedir.

Dolayısıyla Türk basının İran Devrimi'ni algılayış biçimi olumlu ya da olumsuz olmasından bağımsız olarak genellikle devrimin radikal dini özelliğidir. Humeyni'nin farklı muhalif grupları kanalize etmek için kullandığı dinsel popülist dil Türk basınında kendisine yer bulamamış ve devrimin dini karakteri ön plana çıkarılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Devrim sonrası gelen yönetim kendini 'mustaz'ifin yönetimi' (ezilmiş, mağdur ve mazlumların yönetimi) olarak tanımlamıştır (Kartal, 2016, s. 180). Anti-entelektüelist eğilimlerin baskın olduğu popülizmde gerçek bir yüzleşmeden farklı olarak ayrıştırıcı söyleme ve bilinç yerine bilinçdışına hitap edildiğine (Wiles, 1969, s.45) vurgu yapılır. Humeyni, bunu başarmış ve kitlelerin bilinçdışına seslenebilmiştir. Gerek patlak veriş şekli gerekse sonuçları itibariyle kendisine özgü bir fenomen olarak 1979 İran İslam devrimi dinsel popülizme ilişkin yapılacak hemen her tanıma mükemmel şekilde dahil olabilecek özellikler içerir. Dini bir retorik aracılığıyla halk adına konuşmadan, antagonistik sınırın inşa edilmesine, elit karşıtlığından, halka hoş görünme çabasına, halkın bir kesiminin bütünü temsil ettiği iddiasına kadar çok geniş bir çerçevede İran İslam devrimi dinsel popülizmin bir örneği olarak zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu çalışmada ana vurgu Humeyni ve hareketinin fundamentalist olmanın aksine son derece "esnek", "dış etkilere açık", "eklektik" dil kullanmaya yatkın olduğu ve popülizmin "iktidarda popülizm" ve "muhalafette popülizm" ayırımına haklılık oluşturacak şekilde statüko karşıtlığından, statüko savunusuna dönüştüğüdür.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2002). *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti üzerine denemeler*. İstanbul: Metis.
- Abrahamian, E. (2019). *Modern İran Tarih*. İstanbul:: Türkiye İş Bankası.
- Akhavi, S. (1983). "The Ideology and Praxis of Shi'ism in the Iranian Revolution". *Comparative Studies in Society and History*, 195-221.
- Atabaki, T., & Zürcher, E. (2012). *Otoriter Modernleşme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ateş, K. (2017). AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-Olmayan. *Mülkiye Dergisi*, 105-129.
- Aytaç, A. M. (2011). *Kitlelerin Ruhü: Siyasal ve Sosyal Kuramda Kalabalık Tahayülleri*. Ankara: Dipnot.
- Çetin, A. (2022). *İran Devriminin Türkiye'deki İslamcı Dergilere Yansımaları (1976-2000)*. Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çırakoğlu, A. (2018). *1979 iran devrimi: Gelişim, oluşum ve dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dabashi, H. (2005). *Şiizm: Bir Protesto Dini*. İstanbul: Yarın Yayınları.

Dabashi, H. (2008). *İran: Ketlenmiş Halk*. İstanbul: Metis.

Demirkılıç, S. (2017). Psikopolitik Boyutuyla İran Devrimi. *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 22-43.

Doğan, H. (2011). *Tudeh Partisi'nin 1979 İran Devrimindeki rolü*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. Ankara: Heretik.

Fekri, A. A. (2011). *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*. İstanbul: Mızrak Yayınları.

Foucault, M. (2000). *Büyük Kapatılma*. İstanbul: Ayrıntı.

Goodwin, J., & Theda, S. (1989). Explaining Revolutions in the Contemporary Third. *Politics and Society December, Vol. 17, No. 4*, 489-509.

Güven, E. (2018). Türk Basımında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 58-73.

Halliday, F. (1982-1983). The Iranian Revolution: Uneven Development and Religious Populism. *Journal of International Affairs*, 187-207.

Halliday, F. (1992). İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm. S. Ü. (Der) içinde, *İran Devrimi: Din, Anti-empyralizm ve Sol* (s. 9-53). İstanbul: Belge Yayınları.

Işık, S. (2017). Filozof, Şah ve Ayetullah: Foucault ve İran Devrimi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 41-73.

Jalaeipour, H. (2006). "Iran's Islamic Revolution: Achievements and Failures". *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 207-215. .

Kartal, F. (2016). İran İslam Devrimi :Aykırı Bir Devrimin Arka Planı. *Doğu Batı*, 161-182.

Katouzian, H. (2012). Rıza Şah Döneminde Devlet ve Toplum. T. Atabaki, & Z. Erik içinde, *otoriter Modernleşme* (s. 13-41). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Khosrokhavar, F., & Roy, O. (2018). *İran: Bir Devrimin Tükenişi*. İstanbul: Metis.

Laclau, E. (2013). *Popülist Akıl Üzerine*. Ankara: Epos.

Marshall, P. (1994). *İran'da Devrim ve Karşıdevrim*. İstanbul : Z Yayınları.

Martin, V. (2003). *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London: B. Tauris.

- Moazami, B. (2018). *İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Günümüze*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (Ankara). *Popülizm : Kısa Bir Giriş*. 2019: Nika.
- Müller, J. W. (2017). *Popülizm Nedir?* . İstanbul: İletişim.
- Özkan, H. (2020). *İran İslam Devrimi'nin Türkiye'ye Etkileri: 1978-1990 Yılları Arasında Türkiye'de Yayımlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Parsa, M. (2004). *Devlet, İdeoloji ve Devrim: İran , Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırılmalı Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rotsami-Poverly, E. (2017). 1979 Devrimi'nden Bu Yana İran. C. Barker içinde, *Devrim Provaları: Fransa 1968, Şili 1972, Portekiz 1974, İran 1979, Polonya 1981* (s. 195-228). İstanbul: Yordam .
- Seeberg, P. (2014). "The Iranian Revolution, 1977-79: Interaction and Transformation". *British Journal of Middle Eastern Studies*, 483-497.
- Skocpol, T. (1982). Rentier State and Shi'a Islam in Iranian Revolution". *Theory and Society Vol. 11, No. 3*, 265-283.
- Skocpol, T. (1992). "Rantiye Devlet ve İran Devriminde Şii İslâm". S. Ü. (Der.) içinde, *İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol* (s. 54-82.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Taggart, P. (2004). *Popülizm*. İstanbul: İletişim.
- Taşdemir, S. (2022). *İran Devrimi ve Devrimin Fikri Altyapısını Oluşturan Kişi ve Gruplar*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random Hause.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Wiles, P. (1969). "A Syndrome, Not A Doctrine: Some Elementary Theses on Populism", *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. e. G. Gellner içinde, *Populism: Its Meaning and National Characteristics*, (s. 166-179.). The Garden City Press.
- Wright, R. (2001). *Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yılmaz, U. (2020). *İran İslam Devrimi'ne Giden Süreç ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları*. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.